

Wartość komentarza w przekładzie (na przykładzie literatury słoweńskiej)*

The Value of Comment in Translation: the Example of Slovenian Literature

Monika Gawlak

UNIwersytet Śląski
Instytut Filologii Słowiańskiej
monika.gawlak@us.edu.pl

Data zgłoszenia: 15.01.2017 r. | Data akceptacji: 21.06.2017 r.

ABSTRACT | The article deals with the role of comment (as a kind of paratext), which gains a particular status in translation, becoming an additional medium between the author/translator / editor and the primary text and the secondary recipient as well as their cultural universe. This seems important because the translated text is to function in a new environment, a new cultural space; it is supposed to find its way to a new audience, and thus this type of expressions “support” translation in its most important role of a link in cross-cultural communication.

KEYWORDS | paratext, comment, translation, Slovenian literature, cross-cultural communication

* Artykuł był pierwotnie opublikowany w tomie: M. Gawlak, A. Świeściak, red., 2016: *Komunikacja międzykulturowa. Przekład / komparatystyka / teoria i historia literatury*. Katowice, Wydawnictwo Śląsk.

Na wstępie chciałabym wyjaśnić, że powstawaniu niniejszego tekstu towarzyszyły niemałe dylematy pojęciowo-terminologiczne, nie tylko z uwagi na różnorodność określeń występujących w literaturze przedmiotu (parateksty, aparat prefacyjny, teksty preliminarne i postliminarne, dokumenty anekso-we, wypowiedzi wprowadzające lub kończące, metateksty itd.), lecz także ze względu na brak takiego określenia, które bardziej niż miejsce czy czas występowania tego typu wypowiedzi akcentowałoby jej objaśniający, dopełniający charakter. Idąc za słownikową definicją: „komentarz (łac. *Commentarius*) [to] 1. Objasnienie w formie przypisów, wstępu lub posłowania dodawane przez autora lub wydawcę do dzieła”¹. Komentarz w niniejszym szkicu rozumiany jest więc jako jeden z rodzajów paratekstów² w postaci przedmowy, wstępu, posłowania czy notki bibliograficznej³, wydany w tym samym woluminie co przekład (za Genettem: perytekst) i pozostający w bliskim dialogu z tekstem głównym. Proponuję zbiorczą nazwę „komentarz” na określenie wskazanych typów paratekstów również po to, by zasygnalizować selektywne podejście do propozycji paratekstów Gérarda Genet-

1 J. Tokarski, red., 1980: *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa, PWN, s. 370.

2 Parateksty to elementy związane z tekstem właściwym, w klasyfikacji Genette’a to m.in. nazwiska autorów, tytuły (podtytuły, śródtytuły), motto, przedmowy, posłowania, wstępy, przypisy, uwagi od wydawcy, ilustracje, wkładki reklamowe, notki na obwolucie, skrzydełku okładki itp. Por. G. Genette, 2014: *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*. T. Stróżyński, A. Milecki, tłum. Gdańsk, Słowo/Obraz Terytoria, s. 9. Parateksty to również przekazy luźniej związane z tekstem głównym (i przestrzennie od niego odleglejsze), a więc wywiady, rozmowy, debaty, polemiki, listy, dzienniki, szkice itd. Choć potrzeba ukonkretnienia i uporządkowania każe ograniczyć rozważania do komentarzy/paratekstów wydanych równocześnie z przekładem i przestrzennie mu bliskich (ten sam wolumin), to wiele spostrzeżeń na ich temat można odnieść do wszystkich rodzajów paratekstów. W Polsce istnieją prace omawiające zagadnienie paratekstów z literaturoznawczej (Danuta Szajnert), językoznawczej (Maria Wojtak) czy medioznawczej perspektywy (Iwona Loewe). Paratekstem w kontekście przekładu poświęcony został 17. tom „Między Oryginałem a Przekładem” zatytułowany *Parateksty w przekładzie*, pod redakcją Elżbiety Skibińskiej.

3 Świadomie wyłączam z omówienia przypisy, gdyż ich pojawienie się w przekładzie implikuje dodatkowe problematyczne kwestie, których omawianie rozbiłoby spójność wywodu. Niemniej — tak jak zaznaczyłam wcześniej — wiele uwag zawartych w tym szkicu odnosić się będzie także do (niemile widzianych w tłumaczeniu literackim) przypisów. Na temat przypisów w kontekście przekładu por. np. E. Skibińska, red., 2009: *Przypisy tłumacza*. Kraków, Księgarnia Akademicka.

te'a⁴ oraz objaśniający i werbalny charakter paratekstu, o jakim mowa, jak i ściśle powiązanie (również przestrzenne) z warunkującym go tekstem (przekładu). Wspomnę jeszcze, że G. Genette relację „zwaną potocznie »komentarzem«, łączącą dany tekst z innym, o którym mówi”, traktuje jako trzeci typ swej klasyfikacji „transcendencji tekstualnej”, czyli metatekstualność. Rezygnuję również z tego określenia, gdyż komentarz, o jakim będzie mowa, niekoniecznie traktuje (jedynie) o tekście, któremu towarzyszy.

Badacze pojmują parateksty także jako szeroko rozumianą ramę kompozycyjną lub wydawniczą. Jedni nie kwestionują ich przynależności do utworu literackiego, inni widzą w nich samodzielne elementy okalające tekst literacki. Wobec tego wyjaśnienie wymaga również podejście autorki niniejszego szkicu do statusu tego rodzaju wypowiedzi. Jest on niewątpliwie „pograniczny”, a usytuowanie komentarza w strefie „pomiędzy” rodzi szczególnego rodzaju stan napięcia, choćby dlatego, że obcuje z dziełem wymagającym (w czymś mniemaniu) komentowania, „oswajania”, „asysty” czy „akompaniamentu”. Z drugiej strony komentarz bez wątpienia zyskuje w przekładzie osobliwy status, stając się dodatkową formą pośrednictwa między autorem/tłumaczem/wydawcą i tekstem prymarnym a odbiorcą sekundarnym i jego uniwersum kulturowym. Wydaje się to niezmiernie istotne, ponieważ przełożony tekst ma funkcjonować w nowym obiegu, nowej przestrzeni kulturowej, ma trafić do nowej publiczności. Wypowiedź taka niewątpliwie „oswaja” percypowany utwór/kulturę, z jakiej się wywodzi, autora oraz sam fakt, że jest to tłumaczenie, i ułatwia włączenie całej tej wiedzy w horyzont odbioru. Twierdzę więc, że choć komentarz można w lekturze pominąć, to jego pominięcie lub niepominięcie odgrywa zasadniczą rolę w konstytuowaniu sensów tekstu głównego i nie jest on jedynie „zewnątrznym naddatkiem” czy „przypudówką” (Skwarczyńska). Paratekst/komentarz, ustanawiając strefę transakcji, współkonstruuje książkę, jego funkcją jest też manifestowanie (na różne sposoby) więzi tekstu z autorem (tłumaczem), a więc współkonstruowanie sensów dzieła, a ponadto stanowi on „jeden z najbardziej uprzywilejowanych obszarów pragmatycznego wymiaru dzieła, to jest jego oddziaływania na czytelnika”⁵. Ważniejszy w kontekście translacji wydaje się jednak fakt, że tego rodzaju wypowiedzi „wspierają” przekład w jego najważniejszej bodaj roli — pośrednika w komunikacji międzykulturowej, wzmacniają jego funkcję mediacyjną. Inne funkcje, jakie komentarz może pełnić, to funkcja charakteryzująco-informacyjna lub deskryptywna⁶

4 Nie będą nas zatem interesować ani tytuły, motta, dedykacje (należące do perytekstów), ani materiały graficzne, ani później wydane recenzje, szkice, polemiki czy wywiady, przez Genette'a zwane epitekstami.

5 G. Genette, 2014: *Palimpsesty...*, s. 9.

6 Określana również jako funkcja deskrypcyjna, dentotacyjna (Henryk Markiewicz), semantyczna, metatekstowa, orientacyjna lub znacząca.

oraz funkcje mieszczące się w kręgu tzw. funkcji pragmatycznych (atraktywna, reklamowa, propagandowa, apelatywna)⁷.

Rola, charakter i znaczenie komentarzy rozpatrywane będą tutaj na materiale polskich przekładów literatury słoweńskiej. Omówione zostaną wybrane z dość rozległego materiału przypadki, które wydają się interesujące z perspektywy praktyki translatorskiej. Informacja ta — niezależnie od jej porządkowego charakteru — jest o tyle istotna, że chodzi o literaturę niszową, peryferyjną. Wydaje się, że w takich przypadkach rolę komentarza trudno przecenić. Motywacja do powstania niniejszego szkicu zrodziła się ze świadomości stosunkowo rzadkiego występowania komentarzy w przekładach literatury słoweńskiej, a co za tym idzie również z potrzeby podkreślenia wartości tego typu wypowiedzi w sekundarnym kręgu odbiorczym.

Komentarze pojawiające się w przekładach słoweńskiej literatury wyszły spod pióra tłumaczy, badaczy-ekspertów, redaktorów lub są anonimowe (i prawdopodobnie powstały z polecenia wydawcy). Rzadko kiedy są to komentarze samych autorów tłumaczonych tekstów⁸. Najczęściej pojawiają się w nich informacje biobibliograficzne, niekiedy nakreślona jest charakterystyka twórczości autora, propozycje interpretacyjne lub (siłą rzeczy selektywnie) prezentowane są najważniejsze informacje na temat literatury słoweńskiej. Na szczególną uwagę zasługują kilka publikacji.

Tom *Kalejdoskop* — obszerny i długo wyczekiwany w Polsce wybór wierszy najwybitniejszego słoweńskiego poety okresu międzywojnia, reprezentującego tzw. słoweńską awangardę historyczną — Srečka Kosovela w przekładzie Karoliny Buckiej Kustec⁹. Tom ten opatrzony został nie tylko notą wydawcy, lecz także dwiema obszernymi przedmowami znawców twórczości Srečka Kosovela — polskiej badaczki, historyk literatury i przekłodoznawczyni Bożeny Tokarz¹⁰

7 Wskazując funkcje komentarza/paratekstu, wykorzystałam liczne prace na temat tytułu tekstu literackiego (i nieliterackiego). Por. m.in. H. Markiewicz, 1984: *Tytuły dzieł literackich*. W: Idem: *Wymiary dzieła literackiego*. Kraków, Wydawnictwo Literackie, s. 281; D. Danek, 1980: *Dzieło literackie jako książka. O tytułach i spisach rzeczy w powieści*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe; M. Wallis, 1983: *O tytułach dzieł sztuki*. W: Idem: *Sztuki i znaki. Pisma semiotyczne*. Warszawa, PIW, s. 7; S. Gajda, 1987: *Spoleczna determinacja nazw własnych tekstów (tytułów)*. „Socjolingwistyka”, t. 6, s. 85.

8 Przedmowa napisana przez samego autora pojawia się w zbiorze esejów naukowych Bożidara Jezernika: *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*. Jest to *Przedmowa do polskiego wydania*. Prócz niej zamieszczono również komentarz ekspercki autorstwa profesora antropologii, Joela Martina Halperna.

9 S. Kosovel, 2012: *Kalejdoskop*. K. Bucka Kustec, tłum. Mikołów, Instytut Mikołowski, 2012.

10 Bożena Tokarz w roku 2004 opublikowała monografię poświęconą twórczości S. Kosovela: *Między destrukcją a konstrukcją. O poezji Srečka Kosovela w kontekście kon-*

oraz słoweńskiego poety i antropologa Iztoka Osojnika¹¹. Obie przedmowy zamieszczone zostały w języku polskim i słoweńskim i prócz tego, że stanowią wprowadzenie do twórczości słoweńskiego poety, otwierają również szerokie pole kontekstów interpretacyjnych. B. Tokarz wnikliwie charakteryzuje poezję Kosovela w kontekście impresjonizmu, ekspresjonizmu, futuryzmu i konstruktywizmu, zwraca uwagę na podejmowaną przez niego tematykę, na światopogląd poety oraz prekursorstwo i metaliteracki charakter jego propozycji artystycznych. I. Osojnik natomiast skupia się na politycznym wymiarze poezji i zaangażowanej postawie autora konsów. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na udaną współpracę środowisk akademickiego, wydawniczego i artystycznego, które (nie tylko w przypadku tego tomu) wspólnie pracują nad kształtowaniem obrazu literatury słoweńskiej w Polsce. Wypowiedzi ekspertów w publikacjach „branżowych” są przeznaczone dla węższego kręgu odbiorców. Gdy szeroka perspektywa i pogłębione rozważania eksperta stają się „akompaniamentem” do samego przekładu, niewątpliwie wzbogacają powstający obraz literatury i są wyrazem dużej odpowiedzialności, świadomości kształtowania tego obrazu, jak również świadomości zbliżania kultur.

Innym ciekawym przykładem zastosowania komentarza w polskich przekładach literatury słoweńskiej jest drugi¹² wydany w Polsce zbiór esejów wybitnego słoweńskiego prozaika, dramaturga i eseisty — Draga Jančara¹³. Tom bowiem poprzedzony jest przedmową Krzysztofa Czyżewskiego — poety, eseisty, wykładowcy, tłumacza i niewątpliwie „człowieka Pogranicza”, który doświadczenie dialogu międzykulturowego urzeczywistnia w wielu obszarach i na wiele sposobów. O specyficznym etosie pogranicza świadczy już tytuł przedmowy: *Drago Jančar — człowiek z obrzeży*. Autor kreśli tu barwny portret słoweńskiego intelektualisty zarówno w perspektywie osobistej, jak i jako zaangażowanego pisarza. Komentarz K. Czyżewskiego pomaga w ogólnej orientacji w biografii autora, kulturze wyjściowej, tematyce esejów, przywołując przy tym najważniejsze ich wątki: szeroki kontekst historyczny Słowenii, byłej Jugosławii, doświadczenie totalitaryzmu II wojny światowej, ideę Europy Środkowej i znamieny esej Milana Kundery. Autor przedmowy cytuje fragmenty esejów samego D. Jančara,

struktywistycznym, będącą pierwszą w Polsce naukową prezentacją twórczości poety. Książka ta w roku 2013 została przetłumaczona i wydana także w Słowenii.

- 11 Iztok Osojnik już wiele lat jest zaangażowany w promocję twórczości S. Kosovela w świecie, jest m.in. pomysłodawcą i współorganizatorem festiwalu kultury słoweńskiej Zlati čoln — Złota Łódź, który od 2010 roku odbywa się również w Polsce, a jego nazwa jest zarazem tytułem jedyne tomu S. Kosovela.
- 12 Pierwszy tom zatytułowany *Terra incognita* nie został opatrzonej żadnym komentarzem.
- 13 D. Jančar, 1999: *Eseje*. J. Pomorska, tłum. Sejny, Pogranicze.

ale też literackie wypowiedzi innych ważnych słoweńskich twórców (Marjana Rožanca, Ivana Cankara) i, co ważne dla dialogu kultur, również polskich (Czesława Miłosza, Adama Michnika), litewskich (Tomasa Venclovy) czy niemieckojęzycznego, urodzonego w Rumunii poetę Paula Celana. Przedmowa K. Czyżewskiego sytuuje eseistykę D. Jančara w szerokim kontekście istotnych wątków i debat literatury środkowoeuropejskiej lat 80. i 90. XX wieku, stanowi próbę odnalezienia wspólnej płaszczyzny doświadczenia, dzięki czemu spełnia ważną rolę mediacyjną. Dodatkowo autorytet i rozpoznawalność „komentatora” (i oczywiście renoma wydawnictwa) z pewnością przyczyniają się do szerszej recepcji.

Z uwagi na wypowiedzi prefacjalne warto wskazać też dwie (wydane nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego) powieści Vlada Žabota, pisarza interesującego ze względu na przynależność do nurtu słoweńskiej fantastyki regionalnej¹⁴. Są to mianowicie powieści *Sukub* w tłumaczeniu Ewy Ziewiec (2009) oraz *Wilcze noce* (2010) w przekładzie Marleny Grudy. W recepcji niełatwej prozy V. Žabota pomocne są rozbudowane wstępy (zamieszczone w obu książkach) napisane przez wspomnianą już badaczkę, ambasadorkę kultury słoweńskiej w Polsce¹⁵ — Bożenę Tokarz. Obszerne wprowadzenia określają specyfikę tej prozy, wskazują ważne wątki interpretacyjne, umieszczają ją w kontekście biografii i twórczości autora oraz współczesnej prozy słoweńskiej (roczników sześćdziesiątych), określanej jako postmodernistyczna¹⁶. We wstępach pojawiają się także wyjaśnienia dotyczące roli literatury w kulturalnym życiu Słowenii (zwłaszcza po 1991 roku) czy roli regionu Prekmurje w świecie kreowanym przez pisarza. Badaczka zwraca uwagę na obecną w prozie V. Žabota grę z kategorią mimesis, a także odnosi się do samego przekładu, a dokładnie ekwiwalentyzacji na poziomie składniowym. Te wstępy to zatem szczególnego rodzaju kompendia wiedzy wzbogacającej możliwości interpretacyjne odbiorcy sekundarnego. Wszystkie pojawiające się w nich konteksty są ważne również dlatego, że proza V. Žabota jest wielowymiarowa, niełatwa w interpretacji (co przyznaje również autorka tych komentarzy), wymaga od czytelnika zaangażowania i otwartości na to, co nie do końca zrozumiałe i jednoznaczne.

14 Termin Alojziji Zupan Sosič, odnoszący się do powieści i opowiadań zawierających elementy realistyczne i fantastyczne, których akcja umiejscowiona jest w regionach Słowenii, takich jak: Prekmurje (Feri Lanišček), Prlekija/Prekmurje (Vlado Žabot), Istra (Marjan Tomšič). Por. A. Zupan Sosič, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenski roman*. Maribor, Litera, s. 70—71.

15 W roku 2007 Bożena Tokarz i Emil Tokarz zostali laureatami prestiżowej Nagrody im. Tonego Pretnara przyznawanej ambasadorom kultury słoweńskiej w świecie, ufundowanej m.in. przez słoweńskie ministerstwo kultury.

16 Por. T. Virk, 1991: *Postmoderna in 'mlada slovenska proza'*. Maribor, Obzorja.

Ważne wydaje się jednak to, że intencją autorów-ekspertów (autorów komentarzy) nie jest próba uczynienia tożsamym odbioru w kulturze prymarnej i sekundarnej ani pełniejsze odwzorowanie intencji autora tłumaczonego tekstu¹⁷. Choć (zwłaszcza w przypadku tekstów nacechowanych kulturowo) istotna staje się wypowiedź dotycząca koniecznych aktualizacji miejsc niedookreślonych, wielu potencjalności tekstu. Sensy utworu powstają w dialogu z kontekstami, odwołania do sfery pozatekstowej mają kluczowe znaczenie dla rekonstrukcji sensów literatury, a wskazanie tych kontekstów i odwołań w kulturze sekundarnej z pewnością zwiększa pojemność semantyczną utworu. Zwłaszcza jeśli intuicja eksperta (tłumacza lub wydawcy) podpowiada mu, że wiedza uprzednia (R. Lewicki) zakładanych odbiorców nie jest wystarczająca, by ten sens wydobyć. Komentarze nie są więc zamachem na wolność odbioru i interpretacji czytelnika, poszerzają raczej (a nie ograniczają) obszar znaczeń dzieła, choć zgodzić się należy oczywiście, że nie są to „znaczenia ustabilizowane”. Komentarze ekspertów wyjątkowo rezonują z dziełem, stając się jego subtelnym i harmonijnym „akompaniamentem”, ale mają też na celu zbliżenie odbiorcy do twórcy, odbiorcy do tłumacza, kultury prymarnej do kultury sekundarnej (i odwrotnie). Stanowią jeszcze jeden cenny głos (prócz głosu tłumacza) w dialogu międzykulturowym.

Ciekawym przypadkiem komentarza eksperckiego jest zamieszczone w tomie przekładów poezji Iztoka Osojnika pt. *Spodnie na niebie* posłowie epistolarne. Składają się na nie osobiste i erudycyjne refleksje na temat poezji I. Osojnika dwóch słoweńskich krytyczek literackich: Alenki Jovanovski i Jelki Kernev Štrajn, oraz badaczki literatury, kamparatystki Darji Pavlič. Polemiczny charakter komentarza zmusza czytelnika do współtworzenia znaczenia (w mniejszej mierze służy deszyfrowaniu znaczeń utworów), ma na celu intrygowanie i wciągnięcie odbiorcy w grę, w „strumień” inspiracji i niedopowiedzeń (autora i autorek posłowia).

Kolejnym rodzajem komentarza do przekładu jest „słowo od tłumacza”, który występuje wówczas w wielu rolach: tłumacza, komentatora, interpretatora, czasem jest również autorem wyboru tekstów i kompozycji tomu. Komentarz wychodzący spod pióra tłumacza, pełniący rolę zarówno ambasadora, jak i legislatora¹⁸, staje się kolejnym sposobem realizacji tych ról. Dodatkowo

17 O roli paratekstów (zwłaszcza autokomentarzy) w kontekście intencji autora dzieła oryginalnego por. D. Sznajnert, 2011: *Intencja autora i interpretacja — między intencją a atencją. Teksty i parateksty*. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Badaczka omawia zarówno stanowiska „anty-intencyjne”, kwestionujące zasadniczą rolę autokomentarza w odczytywaniu sensów dzieła, odmawiając im prawa do wspomaganie interpretacji, jak i stanowiska „pro-intencyjne”, których zwolennicy dostrzegają wartość autokomentarza i jego potencjał wyjaśniający.

18 Por. J. Jarniewicz, 2012: *Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim*. Kraków, Znak, s. 23, 26.

tłumacz, najwnikliwszy, „wtajemniczony”¹⁹ czytelnik, zanurzony w dwóch językach i dwóch kulturach, wydaje się równie pożądanym autorem komentarza jak badacz.

Wstęp, którego współautorem jest tłumacz, Tomasz Łukaszewicz (współautorką zaś redaktorka Maša Guštin), towarzyszy polskiemu wydaniu powieści Gorana Vojnovicia pt. *Czefurzy raus!*²⁰. Komentarz, prócz wyjaśnień dotyczących znaczenia pojęcia „czefur”, specyfiki osiedla Fužiny, będącego miejscem wydarzeń, charakteru relacji określających współżycie „czefurów” i Słoweńców czy po prostu genezy lub zasad kompozycji powieści, zawiera również refleksje na temat wyzwania, jakie powieść stawia przed tłumaczem. Chodzi przede wszystkim o barierę, jaką stanowi dyferencjacja językowa (współwystępowanie języków południowosłowiańskich i różnych rejestrów języka) oraz duża liczba aluzji do realiów społecznych, politycznych, obyczajowych i kulturowych²¹. Warto dodać, że w polskim wydaniu powieści występują jeszcze dwa rodzaje paratekstów: epilog, będący tłumaczeniem felietonu Gorana Vojnovicia²², oraz wywiad z autorem. Wydawca, decydując się na zamieszczenie wspomnianych paratekstów w polskim wydaniu książki, wprowadza dodatkowe konteksty spoza fabuły, wzbogacające wiedzę odbiorcy sekundarnego m.in. o informacje dotyczące recepcji utworu w Słowenii. Zaprezentowanie polskiemu czytelnikowi szerszego tła kulturowo-obyczajowego wzmacnia także pragmatyczny wymiar dzieła, stanowi jego cenne dopełnienie.

Uwagi Marleny Grudy, tłumaczki drugiego²³ wydanego w Polsce tomu poezji Klemena Piska, przypominają komentarz eksperta-interpretatora. W posłowie zatytułowanym *Poetyckie rubato Klemena Piska*²⁴ tłumaczka przybliży sylwetkę

19 Por. B. Tokarz, 2010: *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego (rozdział *Dysponenci i wtajemniczeni*), s. 17–29.

20 Por. M. Guštin, T. Łukaszewicz, 2010: *Wstęp*. W: G. Vojnović: *Czefurzy raus!* T. Łukaszewicz, tłum. Gdańsk, Międzymorze, s. 5–9.

21 Wyjaśniając niektóre z nich, tłumacz decyduje się na przypisy.

22 Epilog (który można również potraktować jako ostatni rozdział), zatytułowany *Dlaczego w Bośni nie używają dzwonek? Jak Marka Đordića, bohatera książki Czefurzy raus!, policja wzywa na przesłuchanie*, pierwotnie był wyjaśnieniem autora zamieszczonym w słoweńskiej gazecie „Dnevnik”. Dotyczył on jego wezwania na policję w celu przesłuchania. Przyczyną wezwania było lekceważące, znieważające i agresywne zachowanie wobec policji bohatera książki — Marka Đordića, którego funkcjonariusze utożsamili z samym autorem i to jego chcieli pociągnąć do odpowiedzialności. Fakt ten stał się skandalem w Słowenii, ośmieszył policję i przyczynił się do wzrostu sprzedaży powieści.

23 Pierwszy tom, zatytułowany *Tych kilka słów*, wydano w 2005 roku w tłumaczeniu Marcina Mielczarka.

24 M. Gruda, 2015: *Poetyckie rubato Klemena Piska*. W: K. Pisk: *Za krzakiem majającego ślimaka*. M. Gruda, tłum. Mikołów, Instytut Mikołowski, s. 67–75.

słoweńskiego twórcy (również tłumacza) i określa najważniejsze cechy jego poezji. Skrupulatnie wskazuje związki łączące go z polską sceną literacką, podkreśla znaczenie, jakie poeta przypisuje etymologii słów, odkrywaniu nowych zestawień leksykalnych i nowych znaczeń. Refleksji poddaje także kategorie muzyczności czy wielokulturowości w poezji Piska, a paraleli z poezją polską poszukuje w wierszach Bolesława Leśmiana i Cypriana Kamila Norwida.

Ze specyficznym rodzajem komentarzy mamy do czynienia w wydaniach wieloautorskich antologii. Podobnie jak w tomach utworów zebranych, autorski status tłumacza jest tu wyraźnie dostrzegany i doceniany. W tym kontekście wspomnieć należy o antologii *Srebro i mech*, przygotowanej przez Katarinę Šalamun-Biedrzycką. Komentarz w antologiach powinien wyjaśnić kryterium doboru tekstów, a także sytuować je w procesie historycznoliterackim. K. Šalamun-Biedrzycka w antologii zamieszcza posłowie *Od tłumacza*, w którym wyjaśnia, że zbiór ten nie jest reprezentatywny, zaś kryterium wyboru stanowiła epifaniczność — „objawiająca zjednanie poety z żywiołem istnienia”²⁵. Antologia w zamierzeniu autorki ma zatem charakter osobisty, wybór poszczególnych tekstów nie opiera się na najważniejszych cechach twórczości ich autorów, lecz na podporządkowaniu wątkowi/motywowi/idei spajającej całość. Jednakże wbrew wyjaśnieniom tłumaczki omawiany zbiór prezentuje najbardziej znamiennej poetów w historii literatury słoweńskiej.

* * *

Wydaje się, że komentarz o charakterze interpretacyjnym poszerza narrację²⁶ utworu (opowieści), traktowaną jako „instrument poznania”²⁷, jako podstawowa dyspozycja poznawcza, a jednocześnie „medium kulturowe”²⁸ o charakterze porządkująco-sensotwórczym. Tego rodzaju poszerzona narracja służy pogłębieniu rozumienia samego utworu, obcej kultury, jak również pomaga (docelowym) czytelnikom rozumieć samych siebie i własną kulturę, poszerza zatem

25 K. Šalamun-Biedrzycka, 1995: *Od tłumacza*. W: *Srebro i mech. Antologia poezji słoweńskiej*. K. Šalamun-Biedrzycka, tłum. Sejny, Pogranicze, s. 416—418.

26 Przyjmuję rozumienie narracji jako podstawowej dyspozycji epistemologicznej, jako struktury rozumienia siebie i świata — jest to rozumienie związane z kulturowym zwrotem w badaniach literackich i zwrotem narratystycznym; na gruncie polskim omawiały te kwestie m.in. Anna Łebkowska i Katarzyna Rosner.

27 L.O. Mink: *Historia i fikcja jako sposoby pojmowania*. Za: A. Łebkowska, 2012. *Narracja*. W: M.P. Markowski, R. Nycz, red.: *Kulturowa teoria literatury*. Kraków, Universitas, s. 188.

28 Ibidem, s. 190.

hermeneutyczny wymiar przekładu²⁹. Przy czym nie chodzi tu o domykanie sensów, lecz o ich otwieranie.

W perspektywie etycznej narracja tłumaczenia poszerzona o komentarz (zwłaszcza tłumacza, ale też eksperta) staje się „narracją samoświadomą”³⁰, wzmacnia świadomość obcowania z dziełem przełożonym, będącym propozycją tłumacza zarysowującego horyzont znaczenia utworu³¹. Dynamiczne procesy kulturowe, zmieniająca się świadomość przekładu i umiejętność weryfikowania jego miejsca w kulturze wymuszają na tłumaczach *coming out*³². Dlaczego nie miałyby on przyjmować formy komentarza towarzyszącego przekładowi? Refleksja na temat roli, wartości i potrzeby komentarza w przekładzie jest ze wspomnianą przemianą świadomości wyraźnie sprzężona. Komentarz staje się częścią mozolnego procesu uświadomienia odbiorcy obecności tłumacza³³

29 Podejście hermeneutyczne w badaniach nad przekładem wykorzystuje: J. Kozak (J. Kozak, 2009: *Przekład literacki jako metafora. Między logos a lexis*. Warszawa, PWN), dla której przekład jest wzajemnym wkraczaniem na siebie Tego Samego i Innego, a jego istotę stanowi mimikra, pozór obecności; oraz B. Tokarz (B. Tokarz, 2010: *Spotkania...*) opisująca przekład artystyczny jako miejsce spotkania przynajmniej dwóch osobowości i kultur, a więc jako wydarzenie hermeneutyczne, w którym następuje zderzenie różnych postaw i punktów widzenia, jako rozmowę wreszcie — międzyludzką i międzykulturową, służącą samorozumieniu w wyniku odkrywania inności. Komentarz, referencyjnie związany z tłumaczonym utworem, poszerza wymiar tego „wydarzenia” i tej „rozmowy”.

30 Por. A. Łebkowska, 2012: *Narracja...*, s. 196—199. W kontekście narracji literackiej perspektywa etyczna wiąże się z metafizycznym wymiarem dzieła i odrzuceniem dogmatyczności i finalności domykającej sens.

31 Wątek ten otwiera wiele innych ważnych kwestii, choćby dotyczących interpretacji tłumaczonego utworu czy przypisywania tłumaczowi kompetencji autorskich. Zagadnienia te mają już swoje miejsce w refleksji traduktologicznej, a tu (z uwagi na rozmiary artykułu) mogą być jedynie zasygnalizowane.

32 Określenie to w kontekście przekładu zaproponował Jerzy Jarniewicz (J. Jarniewicz, 2012: *Gościwość słowa...*, s. 7—22). Wyrazem tych procesów i coraz większego zainteresowania osobą tłumacza (w Polsce) są m.in. wydane w 2015 roku wywiady Zofii Zalewskiej z tłumaczami: *Przejęzyczenie. Rozmowy o przekładzie i Antologia. O nich tutaj* (2016), zawierająca teksty o przekładzie drukowane w „Literaturze na Świecie”; dowodem tego rodzaju zainteresowania są również nagrody dla tłumaczy: ustanowiona w 2015 roku Nagroda za Twórczość Translatorską im. Tadeusz Boya Żeleńskiego; kategoria „najlepszy przekład”, uwzględniona w regulaminie Nagrody im. Ryszarda Kapuścińskiego, oraz wyróżnienie dla tłumacza książki, która otrzymuje Nagrodę Literacką Europy Środkowej „Angelus”.

33 Podobnie jak przypisy, traktowane raczej jako „zło niekonieczne” i porażka tłumacza oraz zakłócenie w lekturze. A przecież przypisy tłumacza, burząc iluzję obcowania z oryginałem, sygnalizując i objaśniając obcość, są również wyrazem lojalności (wobec autora i czytelnika) i uznania przekładu za „zobowiązanie etyczne”. Por. K. Majdzik, 2015: *Przekład czyli na styku dwóch podmiotowości*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 164—166.

i intersubiektywnego charakteru przekładu³⁴. Poszerza również świadomość odbiorców, że tłumacz „przekłada nie tylko obce słowa, ale i obcy świat wartości”³⁵. Ponadto zgodnie z „etyczną polityką różnicy” wydobywa obce kategorie postrzegania i rozumienia świata, przybliża je w poszukiwaniu „wspólnoty wyobraźniowej”³⁶.

Literatura

- Genette G., 2014: *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*. T. Stróżyński, A. Milecki, tłum. Gdańsk, Słowo/Obraz Terytoria.
- Jarniewicz J., 2012: *Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim*. Kraków, Znak.
- Lebkowska A., 2012: *Narracja*. W: M.P. Markowski, R. Nycz, red.: *Kulturowa teoria literatury*. Kraków, Universitas.
- Majdzik K., 2015: *Przekład czyli na styku dwóch podmiotowości*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Markiewicz H., 1984: *Tytuły dzieł literackich*. W: Idem: *Wymiary dzieła literackiego*. Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- „Między Oryginałem a Przekładem” 2011, t. 17: *Parateksty przekładu*.
- Skibińska E., red., 2009: *Przypisy tłumacza*. Kraków, Księgarnia Akademicka.
- Sznajnert D., 2011: *Intencja autora i interpretacja — między inwencją a atencją. Teksty i parateksty*. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tokarz B., 1998: *Intersubiektywność i intertekstualność przekładu artystycznego*. W: Eadem: *Wzorzec, podobieństwo, przypominanie*. Katowice, Wydawnictwo Śląsk, s. 10—26.
- Tokarz B., 2010: *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Venuti L., 2009: *Przekład, wspólnota, utopia*. W: P. Bukowski, M. Heydel, red.: *Współczesne teorie przekładu. Antologia*. Kraków, Znak.

34 Kategorię intersubiektywności jako właściwości przekładu, powstającego w wyniku spotkania co najmniej dwóch osobowości i dwóch kultur wprowadziła Bożena Tokarz. Por. B. Tokarz, 1998: *Intersubiektywność i intertekstualność przekładu artystycznego*. W: Eadem: *Wzorzec, podobieństwo, przypominanie*. Katowice, Wydawnictwo Śląsk, s. 10—26. Wątek ten, wykorzystując szerokie konteksty filozoficzne, podjęła Katarzyna Majdzik (K. Majdzik, 2015: *Przekład czyli na styku...*).

35 J. Jarniewicz, 2012: *Gościnność słowa...*, s. 26.

36 Por. L. Venuti (za Benedictem Andersonem), 2009: *Przekład, wspólnota, utopia*. W: P. Bukowski, M. Heydel, red.: *Współczesne teorie przekładu. Antologia*. Kraków, Znak.

- Virk T., 1991: *Postmoderna in 'mlada slovenska proza'*. Maribor, Obzorja.
- Zaleska Z., 2015: *Przejęzyczenie. Rozmowy o przekładzie*. Wołowiec, Wydawnictwo Czarne.
- Zupan Sosič A., 2006: *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenski roman*. Maribor, Litera.

Monika Gawlak

Vrednost komentarja v prevodu (primer slovenske literature)

POVZETEK | Članek obravnava vlogo komentarja (kot vrsto parateksta), ki pridobi svojevrsten status v prevodu, tako da postane dodatna oblika posredovanja med avtorjem/prevajalcem/založnikom in izvirnim besedilom ter naslovnikom prevoda in njegovim kulturnim univerzumom. To se zdi pomembno, saj naj bi prevedeno besedilo zaživelo v novem okolju in kulturnem prostoru, našlo naj bi pot do novega občinstva, torej taka vrsta izraza "podpira" prevod v njegovi verjetno najbolj pomembni vlogi posrednika v medkulturni komunikaciji.

Vloga, značaj in pomen paratekstov-komentarjev (uvodov, predgovorov, pripisov) so bili proučevani v okviru prevodov slovenske literature na Poljskem, in sicer na podlagi izbranih primerov. Upoštevani so bili komentarji tako raziskovalcev-strokovnjakov kot tudi samih prevajalcev. Avtorica ugotavlja, da komentar v etičnem pogledu prispeva k počasnemu procesu uzaveščenja naslovnika o prevajalčevi prisotnosti in intersubjektivnega značaja prevoda, pridobiva neznane kategorije dojemanja in razumevanja sveta, jih približuje, s tem pa išče "pojmovno skupnost" ("imagined communities").

KLJUČNE BESEDE | paratekst, komentar, prevajanje, slovenska književnost, medkulturna komunikacija

Monika Gawlak

The Value of Comment in Translation: the Example of Slovenian Literature

SUMMARY | The article deals with the role of comment (as a kind of paratext), which gains a particular status in translation, becoming an additional medium between the author/translator/editor and the primary text and the secondary recipient as well as their cultural universe. This seems important because the translated text is to function in a new environment, a new cultural space; it is supposed to find its way to a new audience, and thus this type of expressions "support" translation in its most important role of a link in cross-cultural communication. The role, nature, and importance of paratext-comments (introductions, prefaces, postscripts) have been examined in the context of translations of Slovenian literature in Poland basing on selected examples. Both the comments of

experts-researchers, as well as interpreters themselves, have been taken into consideration. The author notes that, from the ethical point of view, a commentary becomes contributive to the slow process of the recipient realizing the presence of an interpreter and inter-subjective nature of translation, extracts the unfamiliar categories of perception and understanding of the world, brings them closer, making the gesture of seeking “imagined communities”.

KEYWORDS | paratext, comment, translation, Slovenian literature, cross-cultural communication

Parateksty w dialogu międzykulturowym

Przekłady
Literatur
Słowiańskich

